

УДК 821.161.1-994.09

ТЕТЯНА ВОРОВА

м. Дніпро

kryptos11@mail.ru

ЗМІСТОВА СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ В «КАЗЦІ ПРО ЗОЛОТОГО ПІВНИКА» О. С. ПУШКІНА

Досліджено сюжетно-тематичні особливості «Казки про золотого півника» О. С. Пушкіна. Головну увагу зосереджено на аналізі загального розповідного фону казки, що демонструє людські печалі і біди, пов'язані з суворим тягарем військового лихоліття (захист держави у битвах, загибель воїнів, гіркота від втрати близьких тощо); на цьому фоні виокремлюється особлива модель способу життя казкових персонажів. Простежено специфіку взаємовідносин між жіночим / чоловічими дійовими особами: для чоловіків характерною є любов-пристрассть, що межує із втратою розуму; героїня свідомо артикулює бажання підбурювати своїх залицяльників в азартному протистоянні за право володіти нею.

Ключові слова: казка, війна, масові побоїща воїнів, любов-пристрассть до прекрасної дами, чоловіче суперництво.

Сучасне розуміння мови базується на її уявленні як певної системи вербального вираження думок при безпосередньому спілкуванні чи будь-якому іншому способі передавання інформації. Традиційно оповідь художньою мовою літературної казки сприймається як специфічна форма авторського інакомовлення, своєрідна езопова мова, за допомогою якої письменник завуальовано або відкрито транслює власні ідеї / філософську концепцію із залученням певних міфологем, казкових образів і власне художніх мовних засобів. З цієї точки зору видається цікавим варіант буквального прочитання інформації з віршованої «Казки про золотого півника» (1833) О. С. Пушкіна.

Вищезгадана казка великого російського поета стала об'єктом наукових студій багатьох дослідників, що звертали увагу, в основному, на ймовірні фольклорні джерела цього твору або потенційні паралелі казкових героїв з реальними історичними особами (М. К. Азадовський [1], М. П. Алексєєв [2; 3], А. А. Ахматова [4], Д. І. Белкін [5], Л. В. Дереза [6] та ін.). Проте можливість аналізу вказаної казки методом прямого прочитання викладеної інформації, мабуть, ще не використано пушкіністами. Пропонована робота, можливо, є першою спробою в цьому напрямі. Завданням цієї статті є вивчення специфіки художнього нарративу в пушкінській «Казці про золотого півника», виявлення особливої,

властивої тільки персонажам цієї казки моделі життя і побутування.

Система персонажів казки складається з великої кількості безіменних дійових осіб (двоє синів царя, воеводи, численна рать, жителі столиці, мудрець), є представники найвищого ешелону влади (цар Дадон), соціальної номенклатури (звіздар), а також два фантазмагоричні персонажі (Шамаханська царича і золотий півник).

Відповідно до сюжету виявляється існування державного утворення на чолі з государем (до Дадона звертаються як «государь», «царь ты наш», «отец народа»); цілком можливо, що цей герой уособлює збірний образ правителя певної епохи. В описі ділових якостей царя Дадона простежується набір необхідних характеристик для маркування героя як хорошого правителя й умілого управлінця: він «славный» і «грозный», рішучий і волювий («наносил обиды смело» [7, 647]), «смолоду» заслужив шанобливе ставлення свого народу, не шкодує сил для виконання державно значимих проектів і планів («Инда забывал и сон» [7, 647]), гостро переживає невдачі при їх реалізації («Инда плакал царь Дадон» [7, 647]).

Цей персонаж презентує ідеальний образ шанованого государя: в країні відсутні соціальні заворушення і бунти, що є результатом успішної внутрішньої політики, йому беззаперечно підкоряються і покоряються на всіх

рівнях соціальної ієрархії. Проте з наближенням старості і спадом активності герой вирішує «покой себе устроить» [7, 647]; крім того рішення царювати «лежа на боку» [7, 648] поза сумнівом свідчить про лінь як іманентну рису правителя зображуваного казкового світу. З подальшого розвитку сюжету казки відомо, що обраний Дадонем шлях бездіяльності стає фатальним для самого героя і керованої ним країни: у царя постають важко вирішувані й активізуються невирішені завдання управлінського характеру, що унеможливають подальше ефективне керування державою. Наслідком його серйозних політичних прорахунків є військова агресія значабних правителів сусідніх царств, що завдають клопоту постарілому царю, «страшный вред ему творя» [7, 647].

Побутування казкових персонажів підпорядковується суворим реаліям життя у постійних військових конфліктах з сусідніми країнами, тому для власного виживання государю життєво необхідно «содержать многочисленную рать» [7, 647]; при цьому неможливо виокремити який-небудь конкретний регіон з особливо гострими локальними військовими сутичками. Подібна ситуація характерна для казкового співтовариства в цілому (чи, цілком можливо, спеціально змодельованої сукупності ситуацій, типової для соціуму в конкретній казці): «Что и жизнь в такой тревоге!» [7, 647]. Активні військові кампанії з участю сухопутних і морських сил регулярної армії мають глобальний характер, охоплюючи сушу / море: «Ждут, бывало, с юга, глядь, – / Ан с востока лезет рать. / Справят здесь, – лихие гости / Идут с моря» [7, 647]. «Страшна шкода» військових дій і постійна загроза нападів тримають у напрузі все населення («Люди в страхе дни проводят» [7, 649]), при цьому озброєні зіткнення неминуче переростають в жорстокі масові побоїща («Что за страшная картина!», «Рать побитая лежит», «Без шеломов и без лат / <...> мертвые лежат, / Меч вонзивши друг во друга. / Бродят кони их средь луга, / По протоптанной траве, / По кровавой мураве» [7, 649]).

Опис жажливого побоїща оприявнює велику напруженість ратників під час бою, але їм імпонують безмежні страждання учасників /

жертв масштабної масової різанини («Все завывли <...>, / Застонала тяжким стоном / Глубь долин, и сердце гор / Потряслось» [7, 650]). Очевидно, такі жажливі баталії є буденними, повсюдними і типовими, але їх трагічним наслідком стає знищення як самих ворогуючих армій, так і мирного населення на територіях суперників, смертельні війни спустошують казкову цивілізацію по всій соціальній вертикалі. Загальний трагічний фон в аналізованому тексті увиразнюється наступною деталлю: згадується тільки про єдиного жіночого персонажа – Шамаханську царицю, що поза сумнівом свідчить про нечисленність жінок, які зазвичай розділяли сумну долю переможених чоловіків.

Перманентні війни спонукають царя до пошуку шляхів вирішення проблеми: зміцнення обороноздатності країни і завчасне сповіщення населення про загрозу нападу. Ідея реалізується через уведення таємничого персонажа «півник на спиці» – реїфікації найдовершенішої військової пильності: держава, що має в розпорядженні надійну систему стеження, має явні переваги перед агресорами. Відповідно до казкового тексту, нова сторожова система є швидкою, надійною, ефективною, безвідмовною: «Чуть опасность где видна», півник «Шевельнется, <...> / И кричит: “Кири-куку, / Царствуй лежа на боку!”» [7, 648].

Унікальний «вірний сторож» повністю самостійний у процесі виконання місії охорони державних кордонів, тому Дадон, володіючи подібною системою, отримує багато переваг по відношенню до можливих суперників: «Коль кругом всё будет мирно, / Так сидеть он будет смирно; / Но лишь чуть со стороны / Ожидать <...> войны, / Иль набега силы бранной, / Иль другой беды незваной, Вмиг тогда <...> петушок / Приподымет гребешок, / Закричит и встрепетается / И в то место обернется» [7, 647–648]. У цілому, подібне нововведення суттєво посилює обороноздатність держави, стримуючи ворогів від нових нападів: «И соседи присмирели, / Воевать уже не смели: / Таковой им царь Дадон / Дал отпор со всех сторон» [7, 648].

При зовнішньому загальному благополуччі півник несподівано тричі послідовно попереджає царя про нову невідому небезпеку;

згодом у житті Дадона стається трагедія – у двох ратних походах гинуть його сини (відсутність їх імен у казці вказує на типовість долі молодих чоловіків, що рано вмирають в умовах нещадного військового часу). Їх жахлива загибель є причиною безмірного горя батька, Дадон навіть не заплакав, а «завыл»: «Ох, дети, дети! / Горе мне! Попались в сети / Оба наши сокола! / Горе! Смерть моя пришла» [7, 649–650]. Постарілому вінченосному героєві доводиться особисто очолити ратний похід для рішення двоєдиного завдання – захист столиці від нападу невідомого ворога (про який попереджає півник) і помста за смерть синів.

Оскільки це була третя за рахунком рать, що прибула для битви з невідомим ворогом, і в ній під проводом царя зібрано осіб старшого покоління, то, можливо, тут були батьки і діди тих молодих воїнів, які загинули разом із двома царськими синами. Тому особливого трагізму набуває фраза «Все завыли за Дадоном» [7, 650], констатує факт загибелі цвіту нації. Ворог же виявляється настільки незвичайним, що навіть досвідчений у ратних справах Дадон психологічно не готовий до битви з ним, будучи не в змозі розгадати хитрих маневрів нападаючої сторони і не помічаючи розставлених тенет у новій манері ведення війни, що й призводить згодом до загибелі героя (і, відповідно, його царства).

Новий несподіваний супротивник, що атакує Дадона, представлений прекрасною Шамаханською царицею, яка перемагає три армії на чолі з досвідченими воєначальниками; при цьому слід звернути увагу на обрану нею тактику: підбурювання чоловіків-суперників до військової агресії один проти одного, а призом переможцеві буде сама Шамаханська (успішність зроблених царською дівочою провокацій для чоловіків підкреслюється фактом повного знищення декількох армійських призовів усередині країни).

Поява Шамаханської цариці (по-справжньому виняткової героїні, що не вписується в систему типових персонажів цієї казки) сприймається особливо в психологічному плані на загальному агресивно-тривожному фоні загального страху, колективної невпевненості і прийдешніх бід. Ключом

до розуміння цього образу є сцена першої зустрічі царської дівки з воїном Дадоном: все тут обставлено як яскраве, заздалегідь підготовлене дійство, де рухи тіла, жести рук, міміка обличчя виконуються в належний момент добре відрежисированого спектаклю, що справляє незабутнє враження на головного глядача (у даному випадку – царя Дадона). Очевидно, що зовнішня яскрава краса й граціозність героїні настільки оглушливо-надзвичайні, що діють на почуття і розум чоловіка як найсильніший наркотик: подібно до талановитого актора, дівчиця захоплює п'янкою зовнішністю й ефектним одягом, зачаровує мовою, елегантністю рухів.

Глядач залучається до театрального видовища з першої ж хвилини: «Вдруг шатер распахнулся...» [7, 650] – ось вона, сцена, завіса відкрилася, спектакль розпочався, Шамаханська цариця «Вся сияя, как заря, / Тихо встретила царя» [7, 650]. Безмовна краса / чарівливість героїні, непередавані словами, безпомилково вражали потрібну ціль: цар, «ей глядя в очи», забув «смерть обоих сыновей» [7, 650]. Чарівною силою мистецтва, магією краси і власною чарівливістю героїня безумовно полонить Дадона, заманюючи у свій шатер-театр-сцену-магічне дійство. Наче під гіпнотичною дією незнайомої красуні («И она перед Дадоном / Улыбнулась – и с поклоном / Его за руку взяла / И в шатер свой увела» [7, 650]) герой миттєво втрачає голову від п'яної пристрасті, утягнений в підступну жіночу гру за чужими правилами.

Героїня з надзвичайною майстерністю грає свій міні-спектакль одного актора, збуджуючи і безперервно підтримуючи інтерес чоловіка до себе витонченістю манер, засліпливим блиском яскравого таланту. Для зваблення використовуються також речі, їжа, продуманий до найдрібніших деталей інтер'єр: «за стол его сажала, / Всяким яством угощала, / Уложила отдыхать на парчовую кровать» [7, 650]. Не дивно, що герой втрачає розум від раптової пристрасті до невідомої красуні.

Під впливом магічної краси Шамаханської, яка до того ж «не боится <...> греха» [7, 651] [тобто досвідчена в умінні плотської любові], цар повністю втрачає силу волі,

піддавшись чаклунському впливу незнайомки и «неделю ровно, / Покоряясь ей безусловно, / Околдован, восхищен, / Пировал у ней Дадон» [7, 650]. У такий спосіб героїня навіть зрілого досвідченого воїна (не кажучи вже про молодих, гарячих, недосвідчених у жіночій підступності синів государя) зуміла перетворити на свого покійного раба, що виконує всі її забаганки, знехтував державними інтересами і забув про смерть власних синів, причиною загибелі яких була все та ж дівиця. Поза сумнівом, Шамаханська випромінює таку потужну енергію спокушання і чарівливості по відношенню до зваблюваного чоловіка, що перевершує сукупну дію інших жінок на Дадона.

У своїй божевільній любові з першого погляду цар не самотній: «как лебедь поседелый» [7, 650] придворний мудрець також втрачає голову від пристрасті, миттєво опиняючись під владою чарівної спокусниці, хоча бачив її єдиний раз на колісниці під час триумфального повернення Дадона в столицю. Проте для старигана досить й одного погляду на красуню, щоб він забажав царствену діву неземної краси і чарівливості. І тут настає наступний етап тієї фатальної драми, що невблаганно призводить до фатального фіналу: виникає гострий конфлікт особистих інтересів двох впливових державних мужів і друзів через жінку (мудрець у казці двічі згадується як «друг» і «старый друг» царя).

Сама Шамаханська при цьому нічого не робить для припинення сварки чоловіків, що змагаються за володіння нею, не виявляючи ані найменшого бажання розрядити напружену атмосферу, створену агресивними мужами; тому закономірно виникає припущення, що підбурювання суперників є типовим прийомом в арсеналі її жіночих хитрощів. Героїня цілеспрямовано і свідомо провокувала чоловіків на конфлікт, маючи власну мету.

Раніше, отримавши в дар півника, вдячний Дадон дав другу-мудрецеві слово царя-воїна: «За такое одолженье / <...> / Волю первую твою / Я исполню, как мою» [7, 648]; першим було озвучено бажання звіддаря-скопця отримати в подарунок унікальну дівицю. Справедливості ради слід зазначити, що цар Дадон намагається певним чином пом'якшити свою

відмову, компенсувати мудрецю неприємності від порушеного государем слова і просто напоумити старого («Но всему же есть граница» [7, 651]); він хоче відкупитися, пропонуючи в обмін різні блага (казна, чин боярський, кінь із стайні царської, півцарства), проте терпить фіаско, адже мудрець і далі категорично вимагає одного: «Не хочу я ничего! / Подари ты мне девицу» [7, 651]. Словесна перепалка («Убирайся, цел пока», «Так лих же: нет!» [7, 651]), що переходить у фізичні дії («Старичок хотел заспорить, / Но с иным накладно вздорить; / Царь хватил его жезлом / По лбу» [7, 651]), закінчується смертю звіддаря.

Але і сам герой не уникає фатальної сили: після смерті мудреця загадково-таємничий півник вбиває Дадона («клюнул» і «взвился»), після чого безслідно зникає; разом із ним автоматично руйнується система стеження й охорони, підпорядкована волі жерця. Позбавлена війська, державного / військового лідера, обезглавлена і знекровлена країна фактично перестає існувати як незалежна держава: сила магічної краси і цілеспрямованих провокативних дій прекрасної дами такі, що неминуче підбурюють суперників-чоловіків безвідносно до їх соціального рівня і статусу, розпалюючи між ними конфлікт і тим самим руйнуючи державу.

Отже, художня мова віршованої «Казки про золотого півника» О. С. Пушкіна презентує художню платформу, на якій вибудовується смислова інтерпретація тексту в якості моделі специфічного способу життя представників казкової цивілізації. У даному творі для чоловіків характерна пристрасна любов з першого погляду з утратою контролю над поведінкою і діяльністю (раптове втрачання розуму), що призводить до негативних для всіх наслідків; далі через невміння тверезо оцінювати обстановку конфліктами-чоловіками з великою часткою вірогідності настає трагічна смерть від рук суперника. Ексклюзивною рисою характеру жіночого персонажа в казці є її свідоме і цілеспрямоване провокування закоханих у неї чоловіків-суперників на міжособистісний конфлікт через зіткнення їх інтересів (з вірогідним подальшим озброєним конфліктом). Через

іманентну пристрасть до провокацій і скандалів у боротьбі за владу над найсильнішим і наймогутнішим правителем, а також для реалізації таких власних планів красива спокуслива жінка (Шамаханська цариця) може знищити армію чоловіків.

Список використаних джерел

1. Азадовский М. К. Литература и фольклор / М. К. Азадовский. — М. : Худож. литер., 1938. — 297 с.
2. Алексеев М. П. Пушкин и мировая литература / М. П. Алексеев. — Л. : Наука, 1987. — 614 с.
3. Алексеев М. П. Заметки на полях Пушкина. Пушкин и повесть Ф. М. Клингера «История о золотом

петухе» // М. П. Алексеев. Временник Пушкинской комиссии. 1979 / Ред. М. П. Алексеев. АН СССР. ОЛЯ. — Л. : Наука, 1982. — 183 с. — С. 59—95.

4. Ахматова А. А. О Пушкине: Статьи и заметки / А. А. Ахматова. — Л. : Сов. писатель, Ленингр. отд-е, 1977. — 318 с.
5. Белкин Д. И. К истолкованию образа Шамаханской царицы // Д. И. Белкин / Временник Пушкинской комиссии. 1976. — Л. : Наука, Ленингр. отделение, 1979. — 184 с. — С. 120—124.
6. Дереза Л. В. Русская литературная сказка первой половины XIX века: моногр. / Л. В. Дереза. — Д. : Изд-во Днепропетр. ун-та, 2001. — 140 с.
7. Пушкин А. С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила: поэма / А. С. Пушкин. Соч. в 3-х томах. — Т. 1. — М.: Худож. литер., 1985. — 735 с.

ТЕТЯНА ВОРОВА

Днепро

ORIGINALITY OF ARGUMENT BASED ON THE ARTISTIC NARRATION IN «THE TALE OF THE GOLDEN COCKEREL» BY A. S. PUSHKIN

It is investigated the particular features of the plot and themes in «The Tale of the Golden Cockerel» by A. S. Pushkin. The main attention is paid to the analysis of the general narrative background in the fairy tale that shows the profound grief and trouble (of the human beings) which are connected with the severe burden of the war period of time (the defence of state in the bloody battles / combats, the death of warriors, the bitterness because of suffering deprivation of relatives, etc.); on this basis it is emphasized the special model of lifestyle of the fabulous personages. It is observed the specific form of relationship among the female / male dramatic personae: from the direction of men it is demonstrated the display of love-passion that is bordered upon aberration; from the direction of heroine it is manifested the conscious desire for setting on to fight her ardent admirers in the hazardous fight for possession of herself.

Key words: fairy tale, war, mass carnages of warriors, love-passion for paramour, male rivalry.

ТАТЬЯНА ВОРОВА

г. Днепро

СОДЕРЖАТЕЛЬНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАРРАТИВА В «СКАЗКЕ О ЗОЛОТОМ ПЕТУШКЕ» А. С. ПУШКИНА

Исследуются сюжетно-тематические особенности «Сказки о золотом петушке» А. С. Пушкина. Главное внимание уделяется анализу общего повествовательного фона сказки, демонстрирующего человеческие печали и беды, связанные с суровым бременем военного лихолетья (защита государства в битвах / сражениях, гибель воинов, горечь от потери близких и т. д.); на данном фоне выделяется особая модель образа жизни сказочных персонажей. Прослеживается специфическая форма взаимоотношений между женским / мужскими действующими лицами: со стороны мужчин наблюдается проявление любви-страсти, граничащей с помрачением ума; со стороны героини манифестируется сознательное желание травить своих поклонников в азартной схватке за обладание собой.

Ключевые слова: сказка, война, массовые побоища воинов, любовь-страсть к прекрасной даме, мужское соперничество.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2017